

הרב גדעון פרל

כלאים בכרמי נוכרים

ראשי פרקים

- א. הצגת השאלה
- ב. דעת הרמב"ם: ירקות בכרם צעיר אסורים מרובגן
- ג. דעת הר"ש: ירקות בכרם צעיר אסורים מדאורייתא
- ד. הלכה כרמב"ם, ונפקא מינה לכרמי נוכרים
- ה. החיד"א התיר קישואים שצמחו בכרמי חברון
- ו. דעת הגר"א: אף לרמב"ם הירקות אסורים באכילה מדאורייתא
- ז. מנהג ישראל להתיר את הפירות הנקנים מהערבים
- ח. מסקנה: דין הירקות ודין הענבים

א. הצגת השאלה

בשנים האחרונות מוצעים למכירה ע"י רוכלים ורוכלות שאינם יהודים בשולי הדרכים קישואים ועגבניות ושאר ירקות וענבים. בסביבתנו (אזור חברון וגוש עציון) רבים מאד הכרמים, ובמיוחד צעירים שנתחדשו לא מכבר, ובתוכם זורעים שכנינו הנוכרים את הירקות הנ"ל. השאלה היא, האם ירקות אלו נאסרים באסור כלאים. כידוע נוהג איסור כלאים גם בשל נוכרים בארץ ישראל.

ב. דעת הרמב"ם: ירקות בכרם צעיר אסורים מדרבנן

יסוד דין זה של זריעת תבואה בכרם נטוע נדון במשנה בכלאים פ"ז מ"ז: "מאימתי תבואה מתקדשת? משתשריש. וענבים - משיעשו כפול הלבן." ופירש הרמב"ם: "וכן כשיזרע בכרם והענבים דקים מאוד שהם בוסר בטרם שיהיו כפול הלבן - אינה מתקדשת. והטעם בכל זה הוא מה שאמר הכתוב (דברים כב): 'פן תקדש המלאה, הזרע אשר תזרע וחבואת הכרם'. וצריך שיהיה שם תבואת הכרם ומלאת הזרע ושתהיה כמו כן בענין גדול ותוספת וכו' ". כלומר שכדי לאסור צריך שבשעת הזריעה תהיה בכרם תבואת כרם, דהיינו ענבים בגודל פול הלבן שהם ראשית בשולן, ומאז הם נקראים "תבואת הכרם". לפני כן הם בוסר ואינם נאסרים. גם התבואה אינה נאסרת בהשרשה כל עוד הענבים לא הגיעו לגודל פול.

בתוספתא כלאים ד,י שנינו: "התבואה שהשרישה (בכרם שיש בו ענבים) הרי זו אסורה ומקדשת ומתקדשת (הכל נאסר בהנאה). גפנים שהשרישו (בין התבואה) הרי אלו אסורים ומקדשים, אבל אין מתקדשין עד שיעשו כפול הלבן." הסיפא מלמדת שהגפנים מקדשים את התבואה מיד, ורק הענבים אינם נאסרים עד שיעשו כפול הלבן. דין זה נוגד את המשנה, דמשמע ממנה שהתבואה אינה נאסרת כל עוד לא הגיעו הענבים לפול הלבן.

סתירה זו עמדה כנראה נגד עיניו של הרמב"ם, ולכן פסק בידו החזקה בהל' כלאים ה, יד שהתבואה שנזרעה בכרם, שענביו עדיין לא הגיעו לפול הלבן אסורה, אך לא מהתורה, אלא משום קנס דרבנן.¹ ובך מיושבת הסתירה: המשנה עוסקת בעיקר דין התורה, ואזי התבואה שהשרישה לא נאסרת כיון שאין כאן עדיין "תבואת כרם". אבל התוספתא משמיעה לנו שרבנן קנסו מי שנוהג כן. מסתבר שהטעם הוא שלא יבא לידי איסור תורה אם ישהה את התבואה עד שהענבים יגיעו לפול הלבן; או משום שזריעת חטה ושעורה וחרצן במפולת יד אסורה מהתורה משעת השרשה, לכן ראו לקנוס את הזורע גם בנדון הנ"ל משעת השרשה.

ג. דעת הר"ש: ירקות בכרם צעיר אסורים מדאורייתא

הר"ש (ור' עוד סיכום דבריו בתוס' רעק"א שעל המשנה) גורס במתניתין דכלאים הנ"ל: "מאימתי התבואה מתקדשת? **משתשליש**. וענבים -- משיעשו כפול הלבן". והסביר: **משתשליש** היינו משתביא שלישי. וכתב שזו אכן גירסתו של רבי יוחנן בירושלמי על המשנה. ולכן תבואה שנזרעה והשרישה, כל עוד לא הגיעה לשליש גידולה אינה נאסרת, וכן החרצנים עד שיגיעו לפול הלבן. משמע שהאיסור נוצר בגידול ולא בהשרשה. והקשה הר"ש מגמ' בפסחים כה, א שידרש שם רבא: "כתיב **המלאה** וכתוב הזרע - הא כיצד? זרוע מעיקרו - בהשרשה. זרוע ובא: הוסיף (במאתיים) - אין (כלו' אסור); לא הוסיף - לא." משמע שהזרוע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד - דהיינו זרוע מעיקרו - הכל נאסר: הפרי (ענבים) העץ (הגפן) והקש (תבואה), משעת ההשרשה, ולא משעת הגידול כבמתניתין? על כן מסביר הר"ש שהמשנה עוסקת לא בזרוע מעיקרו, אלא בכרם שמעביר לתוכו עציץ **נקוב** של תבואה. אם התבואה שבעציץ הגיעה לשליש גידולה והענבים נעשו כפול הלבן, מתקיים תנאי התורה לאיסור (**התבואה** היא "המלאה", **והענבים** הם "תבואת הכרם") ונאסרים (כשהוסיפו מאתים), אבל קודם לכן לא נאסרים.

ועוד מקשה שם מספרי בפרשת כי תצא: "מאימתי המלאה מתקדשת? משתשריש. וענבים - משיעשו כפול הלבן." משמע שהתבואה נאסרת משעת השרשה אפילו בזריעתה ללא זריעת חרצן עמה (ועוד מין של תבואה). א"כ אין כאן זרוע מעיקרו כנ"ל, ומדוע חל איסור בהשרשה?

הר"ש מיישב דהספרי דריש מהמלה "הזרע" ריבוי מיוחד לזרוע תבואה בכרם שנטוע מכבר, שמשעת השרשת הזרע נאסרת התבואה מהתורה. והענבים אמנם לא נאסרים בהשרשת התבואה אלא אם כן נעשו כפול הלבן, שאן נחשבים ל"תבואת הכרם".²

מדברי הר"ש מסיק רעק"א בתוספותיו למשנה ששתי הגירסאות אינן חולקות להלכה ולמעשה, אלא יש כאן שתי אוקימתות במשנה. לכו"ע להלכה הזרוע תבואה בכרם שנטוע מכבר, התבואה נאסרת משעת השרשה מדין התורה. מסקנה זו של הר"ש אכן תואמת את דברי התוספתא הנ"ל שגפנים שהשרישו הרי אלו אסורים ומקדשין (את התבואה מיד) אבל אין מתקדשין עד שיעשו הפול הלבן. משמע שהתבואה מתקדשת אעפ"י שהענבים לא הגיעו עדיין לפול הלבן (וכ"כ במלאכת שלמה).

*1. וכן כתב ר"ת בספר הישר (מהדו' שלזינגר ס"י תקיט). - הע' עורך (א.ד.).

*2. עוד מיישב שם הר"ש שהברייתא בספרי עוסקת בזרוע חטה ושעורה וחרצן שנאסרים בהשרשתן כדברי רבא בפסחים. אולם זה נראה דוחק שהרי לשון הברייתא "מאימתי **המלאה** מתקדשת" - והמלאה משמע תבואה לחוד ללא חרצן, ובמקביל לכך "וענבים משיעשו כפול הלבן" משמע מאימתי הכרם נאסר כתוצאה מזריעת "המלאה" בו - משיעשה כפול הלבן. לכן נראה לי שהתרוץ הראשון עיקר בדברי הר"ש.

הר"ש חולק איפוא על הרמב"ם שפסק (כלאים ה, יג-יד) שהתנאי בענבים שיהיו כפול הלבן הוא בין להתקדש ובין לקדש את התבואה. לדעת הר"ש לעולם אין כלאי הכרם נאסרים בהנאה אלא אם יש כאן תבואת הכרם, דהיינו ענבים שהגיעו לכפול הלבן. אבל החיטים שנזרעו בכרם נאסרים מיד בהשרשה אעפ"י שלא הגיעו הענבים לפול הלבן משום קנס. והטעם, כתב בחזון איש, (כלאים ג, כא) כיון שהזרעים המעורבים כלאים (חטה, שעורה וחרצן) נאסרים מהתורה בהשרשתם, קנסו חכמים לאסורן אם זרען לבדן בכרם.

ד. הלכה כרמב"ם, ונפקא מינה לכרמי נוכרים

נמצא איפוא שהזרע תבואה בכרם והשרישה, לרעת הר"ש התבואה נאסרת מן התורה (עפ"י דרשת הספרי), ולדעת הרמב"ם נאסרת משום קנס מדרבנן.

השו"ע (יו"ד רצו, ט) ובעל חכמת אדם (בספרו שערי צדק, בשער משפטי ארץ ד, יד) פסקו כהרמב"ם.

החזו"א (כלאיים ג, כה) כתב שלהלכה נראה שיש להקל כדעת הרמב"ם, שהאיסור אינו אלא מדרבנן. דהרי קיימא לן להלכה כר' יאשיה דזריעת כלאים האסורה מהתורה היא בחטה ושעורה וחרצן במפולת יד בלבד, וא"כ זריעת תבואה בכרם אפילו שאינו עושה פירות אין איסורו אלא מדרבנן, ולכן יש לצדד לקולא.

כשנכרי זרע כרמו בתבואה או ירקות וקצר אותם לפני שהגיעו הענבים לכפול הלבן או שאין ענבים כלל - לפי דעת הרמב"ם דהאיסור הוא משום קנס, אין לקנוס בזה, דהנכרי זרע בהיתר, והכל מותר. ולפי דעת הר"ש כיון שהתבואה והירק הושרשו בכרם, נאסרו אף שנעשה ע"י נכרי, דהאיסור תלוי בהשרשתם בכרם אפילו מעצמם. וכיון שכתב בחזו"א הנ"ל דיש לצדד לקולא, נראה שיש להתיר תבואה, עגבניות וקשואים ושאר ירקות שנזרעו ע"י נכרים בין הגפנים הצעירים שאינם מגדלים עדיין ענבים, והוא שנלקטו לפני שענבים באו לעולם.

ה. החיד"א התיר קישואים שצמחו בכרמי חברון

ואכן, ראיתי בברכי יוסף יו"ד רצו סעיף ה' שהביא בשם זקינו הרב החסיד מהר"ר אברהם אזולאי שכתב: "אין חוששין לסתם ירק הנמכר בשוק בארץ ישראל שמא מכלאי הכרם הוא דאחזוקי אסורא לא מחזקינן, ובפרט במידי דלא שכיח. וע"י מהרשד"ם סי' קצג. ולי נראה אף במקום דשכיח, כמו בעירנו עה"ק חברון ת"ו שבכל שנה נוטעים קישואים בכרם, כי כן דרכם. עם כל זה נראה להתיר הקישואים הנמכרים בשוק, לפי דאזלינן בתר רובא, ורוב הקישואין באין מחוץ לעיר שאין בהם חשש כלאים. אבל אם עובד כוכבים מסיח לפי תומו שהם מהכרם בודאי אסורים! ועוד יש להתיר, כל הכרמים שזרעים בהם הקישואים הם ילדות (צעירים) ואינם עושים פירות, ועיין בשו"ע סעיפים ט, י, יב."

הנה כי כן, כבר היו דברים מעולם באזורנו. אמנם יתכן שהמצב כיום שונה במידה מסוימת: מי שיוצא וסובב לו בין כרמי הנכרים מוצא שטחים נרחבים מאד זרועים בירקות, עד שיש לחשוש שמא רוב קישואין ועגבניות באזורנו זרועים בין הכרמים. אולם החיד"א בברכי יוסף שם התיר גם על סמך שהגפנים צעירים עדיין, ואינם עושים פירות. זה נחשב כזרעים שעקרון לפני שהגיעו הענבים לפול הלבן שהם מותרים, וק"ו שמותר בכרם צעיר שאינו עושה עדיין פרות כלל. אם כן מי שקונה עגבניות מנכרים שזרעו אותן בכרמיהם הצעירים שאינם עושים פירות יש לו על מי לסמוך לאלכלם

בהיתר. ועוד יש לצדד להיתר, שיש גם שטחים מחוץ לכרמים הזרועים בעגבניות. זה מגדיל את הספק, ולמקילים יש על מי לסמוך.^{3*}

ו. דעת הגר"א : אף לרמב"ם הירקות אסורים באכילה מדאורייתא

ברם, החזו"א (שם אות כו) מביא את דעת הגר"א בבאורו על יו"ד סי' רצו ס"ק כא דפירש שם בשיטת הרמב"ם ושו"ע שבנדון דידן הזרע ירקות בכרם ועקרן לפני שהגיעו הענבים לפול הלבן אזי הענבים לכשיבשילו יהיו **אסורים באכילה** ומותרים בהנאה בלבד.^{4*} וכן דקדק בלשון הרמב"ם שכתב שם "ואם עקר הזרע קודם שיעשו הענבים כפול הלבן הרי זה מותר בהנאה". משמע שהענבים מותרים בהנאה, אבל באכילה מ"מ אסורים (בניגוד לכס"מ שם שכתב שמותרים אף באכילה!). פשוט הוא לפי הגר"א שהזרעים שעקרן מהכרם גם הם אסורים באכילה **מדינא** גם ללא קנס (מה שקונסים אותו הוא לאסורן אף בהנאה) דהם לא עדיפים מהענבים. מהחזו"א (שם אות כד) נראה שדחה את חידושו של הגר"א מכמה קושיות, עיי"ש. אולם דעת הגר"א בשו"ע וברמב"ם היא שנכרי שזרע כרמו, אף שאינו עושה פירות, הזרעים אסורים באכילה מדינא ולא מקנסא.

אם נצרף לכאן את דעת הר"ש דלעיל דהזרעים אסורים אף בהנאה, ראוי אם כן לכתחילה להחמיר, ולא לקנות מהנכרים ירקות שנזרעו בכרמיהם.

ועוד, הראשלי"צ, הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, אמר לי שכרמים צעירים הואיל ועושים פירות צעירים, אף שאינם ראויים לאכילה מצד עצמם (וכן מצד שהן פירות ערלה), מ"מ זהו פרים של הגפנים הצעירים הללו, וזהו שיא בשולן של פירות אלו. לכן אם נזרעו שם ירקות יש לחשוש לאיסור כלאים, דפירות אלו נחשבים לגמורים כמו שיעור בפול הלבן בגפן בכירה.

ז. מנהג ישראל להיתר את הפירות הנקנים מהערבים

המבי"ט (שו"ת ח"ג שאלה קכז) דן בירקות הנמכרים בשווקים שבעיר אם יש לחוש בהם לאיסור כלאי-הכרם. מסקנתו שלפי הדין כל ירק הנמכר במקום רחוק מגינה שיש בה כלאים, כיון שיש גינות הרבה שמביאין מהם ירק, ואין ידוע שיש בהם כלאים, וכל דפריש מרובא פריש^{5*}.

גם המהרשד"ם (יו"ד סי' קצג) נדרש להכריע בנדון הירקות הנ"ל, לאחר שנתגלעה בזה מחלוקת בין חכמי צפת. הוא מכריע להיתר, משתי סיבות:

1. נפסקה הלכה כר' יאשיה (קדושין לט, א) בהגדרת אסור כלאי הכרם מהתורה, דהיינו חטה ושעורה וחרצן במפולת-יד, ועל זה חייבים מלקות. אמנם שיטת **הרמב"ם** (מאכלות אסורות י, ו) היא שבאכילה ובהנאה אסורים מהתורה גם כשזרעים מין אחר עם החרצן, אף שאין על זה חיוב מלקות. וכן היא דעת הראב"ד, כמובא בטור יו"ד סי'

3*. לגבי ירקות הגדלים בכרמים בחורף לאחר שהשילו הגפנים את עליהם יש מקום נוסף להיתר מה שפסק הרמב"ם (הל' כלאים ה, טז ונפסק בשו"ע רצו, יב): "גפן שיבשו העלין שלה ונפלו בדרך שתיבש הגפן בימי הקור אסור לזרוע בצדה ירק או תבואה ואם זרע **לא קדשו**". ממפרשי המשנה (כלאים ז, ב) מבואר שאיסור הזריעה הוא משום מראית העין, ואיסור זה שהיא מדרבנן בודאי אינו חל על נוכרים. - הע' עורך (א. ד.).

4*. וכן היא דעת הראב"ן בסי' נג. - הע' עורך (א. ד.).

5. עלי לציין שבסיור שערכתי באזור שבין חברון לבית לחם קבלתי את הרושם שרוב הירקות גדלות בתוך הכרמים, ויתכן ששיקול זה של המבי"ט לא יחול במקרה שלנו.

רצו. אולם חבל גדול של ראשונים פסקו שכל שלא זרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד - מותר אף בא"י. לשיטה זו יוצא שמותר לזרוע ירק אחד בכרם.

לפיכך פוסק המהרשד"ם שיש להתיר לקנות בשווקים ירקות ללא כל חשש, שהרי יש כאן ספק ספיקא: ספק אם הלכה כהרמב"ם שהחמיר, או כהטור שהקיל; ואת"ל הלכה כהרמב"ם: ספק אם הירק הנקנה בשוק הוא מהנזרע בכרם, שהוא כלאים, או בגינה ומותר.

2. זהו ספיקא דרבנן. הרשב"א חידש בשלהי אותו ואת בנו שבזרוע ובא (שזרעו ירקות בתוך כרם שהיה נטוע מכבר) בכרם לא אסרה תורה אלא קנבוס ולוף בלבד, ושאר מינים אסורים מדרבנן. וי"א שגם חמשת מיני דגן אסורים מהתורה, אבל שאר ירקות אסורים מדרבנן. בירקות הנמכרים בשוק הספק הוא ספיקא דרבנן, ואזלינן ביה לקולא.

לפי שתי תשובות אלו אם מוכרים את הירקות **בסמוך לכרם**, שבו נזרעו, יש לאוסרן. לפי המבי"ט אין כאן כל דפריש מרובא פריש - שהרי הירקות הם מהכרם הסמוך; ולפי המהרשד"ם יש כאן רק ספק אחד אם הם אסורים משום כלאים כהרמב"ם, או מותרים כהטור. בזה פוסק המהרשד"ם שיש להחמיר כהרמב"ם. לפי הרשב"א הם אסורים מ"מ מדרבנן.

בספר "תולדות ההשטתחות על מקומות הקדושים וקברי צדיקים" מאת הרב אברהם מרדכי הלוי הורביץ, מתלמידי החכמים של ירושלים תובב"א נדפסה תשובת המחבר "להתיר לקנות מהגויים פירות וירקות שמביאים לשוק בלי שום חשש ופקפוק לערלה ולכלאי הכרם" (נדפסה מתוך כתב העת אוצרות ירושלים). וז"ל: "אין שום יסוד בהלכה לחשוש להפירות והירקות שמביאים הערביים לשוק למכירה, לא משום ערלה ולא משום כלאי הכרם, והם מותרים באכילה בלי שום חשש ופקפוק". בפס"ד זה יצא הרב הנ"ל נגד מודעה שפרסמה "המועצה הדתית הירושלמית ורבניה", בה הם מזהירים את הציבור שאסור לקנות מהערביים ירקות בשוק מחשש כלאי הכרם וכו'. השואל שם תמה על כך, שהרי ידוע שהמנהג בא"י מדורות קדמונים שהיהודים קונים מהגויים פירות וירקות ואין פוצה פה שיש בהם חשש ערלה או כלאי הכרם (נוהג זה קיים מזה ארבע מאות שנה לפחות!).

ח. מסקנה: דין הירקות ודין הענבים

אי לזאת נראה לענ"ד שהרוצה להקל ולקנות עגבניות וקישואים וכדו' מנכרים, אף שיש חשש שמא נלקטו מתוך כרמיהם, יש להם על מי לסמוך, ובמיוחד בספיקא דרבנן ובשעת היוקר והאמרת המחירים. אולם יש מקום להחמיר בזה לכתחילה ולחוש לדעת הר"ש והגר"א. וכן כתב החזו"א (שם אות כו) דבעל נפש יחמיר לעצמו. זה באשר לירקות.

הענבים שיגדלו בעתיד באותו הכרם (או שהיו בוסר, לפני שהגיעו לפול הלבן, בשעה שלקטו מהם את הירקות), הרי הם **מותרים באכילה** (דלא כהגר"א), שהרי גם הר"ש, שאסר הזרעים מן התורה, התיר הענבים לאכילה. ואף הכס"מ (כלאים ה,יד) התירם לאכילה אף לדעת הרמב"ם. העץ והזמורות של הכרם אינם נאסרים בנדוננו משום שלא חל עליהם עדיין אסור כלאים מהתורה, כי הענבים לא הגיעו עדיין לשיעור פול הלבן.⁶

⁶ בענין איסור העץ והזמורות בכלל נחלקו הראשונים, עיי' ר"ש כלאים פ"ז מ"ז ורמב"ם הל' כלאים ה,ז, ובראשונים לפסחים כה,א כתובות פ,א וב"ב לו,א; הגר"א בביאורו ליו"ד סי' רצו ס"ק י הכריע שאין עץ הגפן נאסר. - העי' עורך (א.ד.)

הם אינם נאסרים אלא אם נזרעו חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, או כאשר התבואה נשרשה בכרם שהגיעו ענביו לפול הלבן והוסיפו בגידולם יחד יותר ממאתיים - דאז הכל נאסר וטעון שרפה.